

Jutalomjáték

Alan Bennett *The Uncommon Reader* című kisregénye vagy hosszabb elbeszélése – angolul: *novella* – szeptember elején jelent meg magyarul *A királynő olvas* címmel, és az, hogy most ilyen hamar beszámolhatok róla, a Covidnak köszönhető.

Más könyvről akartam írni, de a betegség miatt nemcsak a szaglásom nagy részét vesztettem el már megint, hanem a munkakedvemet is. A könyv, amelyet eredetileg választottam, tetszik, és érdekes is, de komolyabb odafigyelést követel, lassan indul, és majdnem ötszáz oldal. Jegyzetelni, felrajzolni magamnak a szereplők kapcsolati hálóját, utána nézni a részleteknek – egyszerűen nem volt erőm ezekhez. Az a gyanúm, hogy olyan állapotban, amelyet az ingerlékenység és a levertség egyszerre jellemez, különben sem feltétlenül érdemes kritikai tevékenységet végezni.

Rá kellett ugyanis jönnöm, hogy csak olyan könyvet tudok olvasni, amelyhez nemcsak valamilyen szakmai természetű kíváncsiság köt, hanem amely a szó legközhönségesebb értelmében szórakoztat. És ez azért leszűkíti a mozgásteret. De Kissinger *Diplomáciája* például épp ilyen: napok óta ez volt a kezemben, és az ezer oldal felénél jártam, amikor már nem hazudhattam tovább magamnak, és be kellett ismernem, hogy a kitűzött regény helyett tulajdonképpen ez a főolvasmányom. De hát régen jelent meg, és nem is szépirodalom: csak nem írhatok róla.

Ekkor láttam, hogy a *Litera* részletet közöl Alan Bennett *A királynő olvas* című könyvéből. Beleolvastam, és azonnal tudtam, hogy megvan a megoldás. Azt hiszem, ritkaság, hogy részletekbe menően meg tudjuk indokolni, miért veszünk meg valamit, különösen, ha úgynevezett impulzusvásárlásról van szó, de ez most ilyen helyzet. Először is kellett hozzá az, hogy a fotelomban ülve beleolvashassak a könyvbe. Rögtön nagyon érdekesnek találtam az alapötletet, és tetszett a humora is. A fordító neve is meggyőző: Rakovszky Zsuzsa. Ráadásul vasárnap este is meg lehetett szerezni egy szempillantás alatt, e-bookban, ezenfelül a könyv százötven oldalas terjedelme azt is lehetővé tette, hogy határidőre megírjam a kritikát. Ha a kötet papírtárgyként került volna a kezembe, a szellemes borító is az érvek közé tartozna: II. Erzsébet profiljának árnyképén a korona könyvek kontúrjaiból van kirakva.

A szerző, Alan Bennett, úgy tűnik, legalábbis íróként otthonosan mozog az angol királyi udvarban, ami művei fogadtatásában is tükröződik: a *King George's Madness* című színdarabjából készült, magyarul *György király* címmel bemutatott film 1995-ben a legjobb látványtervezés kategóriájában Oscar-díjat is nyert. A magyarul frissen megjelent könyvet angolul tizennyolc éve adták ki. Nem világos, miért vártak a magyar kiadással ilyen sokáig, talán *A korona (The Crown)* című té-

vésorozat nagy sikere is kellett hozzá, illetve a néhai királynő két évvel ezelőtt bekövetkezett halála és az új király tavalyi koronázása is olyan esemény volt, amely növelhette a téma iránti érdeklődést. Egy másik szórakoztató kamufázsról sajnos már végleg lekéstünk: tíz éve állították színpadra – és ekkor volt igazán érdekes, amikor a királynő még javában élt – Mike Bartlett *III. Károly* című darabját, amely shakespeare-i jambusokban, Diana hercegnő szellemét is megidézve mutatja be Károly elképzelt uralkodásának első napjait. A mű, amelyet több kritika is az év színdarabjának nevezett, a királynő temetése után, Kamillának ezekkel a szavaival kezdődik: „Én csodás Károlyom, milyen nyugodt / voltál végig, ő büszke lenne rád, / épp így akarta volna: azt, mi fáj, / palástoltad, méltósággal, szilárdan, / kiismerhetetlenül, mint a kő.”

Az ilyesmi legalábbis szórakoztató marhaságnak ígérkezik, ha pedig az ember még covidos is, akkor tökéletesen megfelel annak az olvasmányeszménynek, amelynek befogadói attitűdjét Takáts József ezekkel az – e rovatban nemrég már idézett – szavakkal jellemezte: „Én olvasás közben némelykor megvagyok mélység és súlyosság nélkül is.”

A könyv főszereplője, a királynő mindenesetre majdnem nyolcvanéves koráig olvasás nélkül is megvolt. Hiszen az olvasás hobbi, márpedig az uralkodónak e téren is semlegesnek kell lennie, mert különben óhatatlanul megsértené azokat, akik más szenvedélynek hódolnak: „Neki az a munkája, hogy minden iránt érdeklődjek, nem pedig az, hogy valamit érdekesnek találjon.” Ráadásul az olvasás idejére az em-

ber értelemszerűen visszavonul a nyilvánosságtól, ezért az uralkodó titkára némi habozás után önző tevékenységnek is minősíti.

A könyv elején azonban az irodalom iránt addig különösebben nem érdeklődő királynő már olvas. Az elbeszélés a francia elnök tiszteletére adott díszvacsorával kezdődik, amelynek során őfelsége – akire a fordításban olykor, helytelenül, az uralkodócsalád alacsonyabb rangú tagjainak kijáró „őfensége” címmel is hivatkoznak – az e téren teljesen tájékozatlannak bizonyuló vendégtől Jean Genet-ről érdeklődik: „Tisztában vagyok vele, hogy homoszexuális volt, és börtöntöltelék, de csakugyan olyan sötét alak lett volna, amilyennek lefestik? Vagy ami sokkal fontosabb (...), csakugyan olyan ragyogó író?” A megszólalás szellemessége mellett érdemes külön felhívni a figyelmet az író ritmusérzékére is: a színpadi szerző az előbb csak három ponttal jelölt, hatásszünettel felérő színpadi utasítással – „a királynő kezébe vette a kanalat” – árulja el ez irányú képességeit.

A meleg szál egyébként végighúzódik a könyvön: az uralkodó újszülött bizalmasa, a konyhai kisegítőtől egyfajta belső tanácsadóvá előléptetett fiatalember meleg (és általában előnyben részesíti a meleg szerzőket), ahogy a palota személyzetének egy meghatározó része hagyományosan a valóságban is az: annak, hogy az értelmes fiú nem került magasabb, látványosabb beosztásba, az az oka, hogy „nem elég szemrevaló”. De ez az egész valahogy mégsem utal valamiféle helyeslendő társadalmi érzékenységre – ez nem az a könyv. Illetve éppen az az érdekes,

hogy a fontos társadalmi kérdések boncolgatásának szándéka nélkül, ennyire magától értetődő érintőlegességgel is lehet ilyen témához nyúlni.

Ami Norman beosztását illeti, sajátos problémát jelent az angol „amanuensis”, aki a királynő indoklása szerint „olyan személy, aki diktálás után ír és kéziratokat másol. Irodalmi asszisztens”. A magyar fordításban itt a „szekretárius” kifejezés olvasható, amely kissé másrt jelent, hiszen az olvasó ezt fejben könnyen „titkár”-nak fordíthatja. Kíváncsiságból megnéztem más fordításokat. A német megtartja az angol eredetiben olvasható latin szót. Ez az olaszban is létezik („amanuense”), de az ottani fordító mégis a – magyarban „tótumfaktum” formában ismert – „factotum” kifejezést használja, amelyhez aztán persze kénytelen új indoklást is írni: „persona che svolge varie mansioni godendo della piena fiducia del datore di lavoro”, azaz: „a munkaadó teljes bizalmát élvező, különböző feladatokat ellátó személy”. Mindent egybevetve jó megoldás.

A fordításban többször előfordul a „szolgálattévő kamarás” kifejezés, csak hogy a kamarás angolul a sokkal magasabb beosztású „chamberlain”-nek, a személyzet főnökének felel meg, nem pedig annak az „equerry”-nek, azaz lovassági tisztnek, aki az uralkodó körül szolgálatot teljesít, például bejelenti Rishi Sunakot, és kinyitja előtte az ajtót. A német „Hofbeamte”-t („udvaronc”-ot) mond, az olasz „attendente”-t, azaz „tisztí szolgát”.

A vékony könyv cselekményét híven fejezi ki a magyar cím: a királynő tényleg olvas, és ez különböző

bonyodalmakhoz vezet. Angolul a könyv címe: *The Uncommon Reader*, amely egyrészt Virginia Woolf *The Common Reader* (Az átlagolvasó) című esszéketetere utal, másrészt arra, hogy a királynő nem közrendű („commoner”). A cím magyar fordítása jól sikerült, mert egyszerre idézi fel az olvasóban mondjuk Szerb Antaltól *A királynő nyakláncát* vagy *A királynő nyakéke* című filmet és Victor Hugótól *A király mulat*ot (ez a színdarab szolgált Verdi *Rigolettó*-jának alapjául).

Egy szép napon a Buckingham-palota egyik kapujához mozgókönyvtár érkezik, amelyet megugatnak a királynő welsh corgijai. A gazdi benéz a teherautóba, hogy bocsánatot kérjen a zajért. Rögtön ezen a ponton már feltehetőleg minden brit olvasó tisztában van vele, hogy kitalációval van dolga, a palotaszerte közutálatnak örvendő kutyák ugatása ugyanis aligha szerepelt azoknak a jelenségeknek a listáján – ha egyáltalán létezett ilyen jelenség –, amiért a jószágait különben is imádó II. Erzsébet bocsánatot kért volna. Mindenesetre, ha már ott van, kikölcsonöz egy könyvet, amihez Norman Seakins, a már említett konyhafőú segítségét kéri.

Az alkalmi segítségből tartós munkakapcsolat lesz, amíg a miniszterelnök környezetéből eredő nyomás következtében a fiút el nem távolítják az intrikáról mit sem sejtő királynő környezetéből. Tulajdonképpen ez a könyv egyetlen hagyományos értelemben vett konfliktusa, ami abból a szempontból érthető, hogy a királynővel magával sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lehet konfliktusba kerülni. Az udvaroncok is legfeljebb helytelenítik

az olvasás újonnan felvett szokását, és azt is leginkább azért, mert számunkra kényelmetlen következményei vannak: az éppen olvasott könyvétől a hivatalos teendők idejére megfosztott királynő figyelmetlenné válik, és gyakran elkésik. Fülöp herceget, a férjet már teljesen hidegen hagyja a dolog, és feleségének arra a közlésére, hogy a palotához minden szerdán mozgó könyvtár érkezik, úgy felel, hogy az már-már Wodehouse szórakozott arisztokrata hőseinek teljes debilitását idézi, miközben a néhai herceg közmondásos krakélerségével is összhangban van: „Pompás, pompás. Vannak még csodák.” Ugyanilyen jellemző az a későbbi megjegyzése, amellyel arra reagál, hogy a felesége éppen olvas: „Már megint?” (A canterbury érek bezzeg a *Dancing with the Starst* nézi...)

A királynő ízlése lassan pallérozódik. Elsőre a Magyarországon alighanem teljesen ismeretlen Ivy Compton-Burnett egyik könyvét kölcsönzi ki, bár Norman felvilágosítja, hogy a – különben a mi Füst Milánunkhoz hasonlóan korszakon átívelő életpályájú szerző – „manapság nem túlságosan népszerű”. A uralkodó e szavakkal ad hangot csodálkozásának, nem tudván, hogy „nem feltétlenül ez a legbiztosabb út közönség szívéhez”: „Nem értem, hogy lehet ez. Bárónői címet adományoztam neki.”

Az olvasással a királynőnek nemcsak a műveltsége gyarapszik, de a magatartásában, sőt a személyiségében is változások következnek be. Munkaköri kötelességeinek gyakorlása során atlétikabemutatót tekint meg, tűzoltóállomást ad át, számítógépalkatrész-gyárat látogat,

és közben elbeszélget az emberekkel. Ők az udvaroncok előzetes tájékoztatása alapján általában olyan kérdésekre készülnek, hogy például honnan érkeztek, vagy hogy sokat utaztak-e. A királynő azonban egy idő után az olvasmányélményeik felől kezd el érdeklődni, ami kiváltja az udvar rosszallását, minthogy a hivatalnokok szerint a téma nem demokratikus. De az udvar alkalmazkodik: idővel a könyvekre vonatkozó kérdésekre készítik fel az embereket, aminek következtében aztán a királynőnek „teljességgel alaptalan elképzelései lettek Andy MaNab [egy katonai tematikában alkotó szerző] népszerűségének mértékéről”.

A könyv szerint egyébként a királynő az országban az egyetlen demokrata: mivel mindenkinek felette áll, egyáltalán nem befolyásolja beszélgetőtársának társadalmi helyzete. Szerencsére az ifjú Norman sem fesheng a jelenlétében: a fiatalember korábban öregek otthonában dolgozott, nem tart tehát az idősektől, márpedig II. Erzsébet esetében „her royalty obliterated by her seniority”, vagy ahogy Rakovszky Zsuzsa kiválóan fordítja: „öregsége, mondhatni, semlegesítette a királynőségét”.

A királynő először még csak azt fejtegeti a titkárának, hogy „a könyvek nem arra valók, hogy agyonücsük velük az időt, hanem hogy többet tudjunk meg az életünkről vagy más világokról”. Idővel arra is rájön, hogy a könyv zavarba ejtően demokratikus jelenség: „a könyvek fütyülnek rá, hogy ki olvassa őket, vagy hogy olvassák-e őket egyáltalán. Számukra minden olvasó egyenlő, őt, a királynőt is beleértve.” Majd megfogalmazza: „Minden könyv

gyűjtőszerkezet, arra való, hogy felgyűjtsa a képzeletünket.” A fellobbantott képzeletet gyűjtősinórja végén pedig ki tudja, hol robban a bomba: egy idő után a királynő feljegyzéseket kezd készíteni, ilyesféle aforizmákat vet papírra: „Lehet, hogy az etikett rossz dolog. De a zavarba ejtő helyzetek még rosszabbak.”

Ennél azonban érdekesebbek azok a tömör, frivol kis jellemzések, amelyeket különböző írókról ad. Az *eltűnt idő nyomában* szerzőjét például ezekkel a szavakkal mutatja be a külügyminiszternek: „Borzasztó élete volt szegény embernek! Valósággal mártírja volt az asztmájának. Tudja, az a fajta, akire az ember legszívesebb ráripakodna: »Jaj, szedje már össze magát!« De hát az irodalom tele van ilyen figurákkal. És az a fura dolog történt vele, hogy amikor egyszer belemártott egy teasüteményt a teájába (elég visszataszító szokás!), az egész múltja hirtelen visszatért az emlékezetébe.” És hogy az olvasás örömét az írás előzte meg, az abból is látszik, hogy Bennett még tudja fokozni: „Ami azt illeti, én is megpróbáltam, de nálam nem működött a dolog. Amikor gyerek voltam, a Fuller-féle püspökkenyérért voltunk oda. Gondolom, ha abból megkóstolhatnék egy szeletet, az talán működne”, és így tovább.

A könyv cselekménye, bár érdekes és bizonyos mértékig szükségszerű végkifejlet felé tart, nem túl fordulatos. Mint szó volt róla, Normant eltávolítják az udvarból, de az író becsületére legyen mondva, hogy a félrevezetett királynő ezt nem különösebben nehezményezi, hiszen hozzá van szokva a személyzet változásaihoz. De persze nem ezt a könyvet

olvasnánk, ha a fiatalember végül is nem jelenne meg ismét, és a bűnösök nem nyernék el méltó büntetésüket. Ez az egész azonban kevésbé fontos: nyugodtan kifecseghettem. Ami lényeges: a királynő karakterének a fejlődése, amely persze szinte csak annyira vehető komolyan, mint egy operettben. És ezen az „szinté”-n fontos hangsúly van, mert a könyv a komolytalanságban nem ismer tréfiát, és a maga világát logikusan, ha nem is mindjárt hihetően építi fel.

Tulajdonképpen még az irodalomtudósok is eljátszhatnak vele, amennyiben Alan Bennett kisregénye megtestesülése annak, amit a tudomány „olvasásjelenetnek” nevez, és amelynek kutatói a mentalitáskutatási és recepciótörténeti szempontból azt vizsgálják, hogy hogyan működnek az egyes könyvek olvasását megjelenítő szépirodalmi leírások. A királynő például Jane Austen olvasójaként egészen speciális helyzetben volt. Eleinte ugyanis csalódást okoztak neki az író regényei, amelyeknek „egyik fő tárgyát éppen azok az apró-cseprő társadalmi különbségek” alkották, amelyek iránt a királynő mintegy teljesen süket volt: úgy tűnik, még a legmagasabb beosztásban dolgozók sem mentesülnek bizonyos szakmai ártalmak alól.

Alan Bennett: A királynő olvas. Fordította **Rakovszky Zsuzsa.** Budapest, 2024, Magvető. 152 oldal. 4499 forint.